

QASHQADARYODAGI QADIMGI QAL'ALAR VA QO'RG'ONLAR: TARIX VA ARXEOLOGIK TADQIQOTLAR

*“Shahrisabz” davlat muzey-qo‘riqxonasi
filial mudiri Jalolov Zafar*

Annotatsiya

Ushbu maqolada Qashqadaryo vohasida qadimdan shakllangan qal'a va qo'rg'onlarning paydo bo'lishi, hududiy joylashuvi, mudofaa vazifalari hamda vohaning ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi o'rni tahlil qilinadi. Qashqadaryo hududidagi arxeologik yodgorliklar nafaqat harbiy mudofaa inshootlari, balki qadimgi aholi manzilgohlari, hunarmandchilik va savdo markazlari sifatida ham muhim ahamiyat kasb etgani yoritiladi. Shuningdek, qal'a va qo'rg'onlarning me'moriy tuzilishi orqali qadimgi jamiyatning xo'jalik yuritish tarzi, siyosiy munosabatlari va xavfsizlik tizimi haqida xulosa chiqarish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo, arxeologiya, qal'a, qo'rg'on, voha, mudofaa inshootlari, qadimgi shahar, Kesh, Nasaf, arxeologik yodgorlik.

Abstract This article analyzes the emergence of ancient fortresses and fortified settlements in the Kashkadarya oasis, their geographical distribution, defensive functions, and role in the socio-economic life of the region. It highlights the significance of archaeological sites in the Kashkadarya region not only as military defensive structures, but also as ancient settlements, craft centers, and trade hubs. The article also examines how the architectural structure of fortresses and fortified settlements makes it possible to draw conclusions about the economic practices, political relations, and security systems of ancient societies.

Keywords: Kashkadarya, archaeology, fortress, fortified settlement, oasis, defensive structures, ancient city, Kesh, Nasaf, archaeological sites.

Аннотация В данной статье анализируются возникновение древних крепостей и укрепленных поселений в Кашкадарьинском оазисе, их

территориальное расположение, оборонительные функции, а также роль в социально-экономической жизни региона. Освещается значение археологических памятников Кашкадарьинской области не только как военно-оборонительных сооружений, но и как древних поселений, центров ремесла и торговли. Кроме того, рассматривается возможность изучения хозяйственного уклада, политических отношений и системы безопасности древнего общества на основе архитектурной структуры крепостей и укрепленных поселений.

Ключевые слова: Кашкадарья, археология, крепость, укрепленное поселение, оазис, оборонительные сооружения, древний город, Кеш, Насаф, археологические памятники.

Qashqadaryo vohasi Markaziy Osiyoning qadimiy madaniyat o'choqlaridan biri hisoblanadi. Vohaning tabiiy-geografik sharoiti — tog'oldi hududlari, daryo vodiylari va unumdor yerlarning mavjudligi qadimdan insonlarning bu yerda muqim yashashi va xo'jalik faoliyati bilan shug'ullanishi uchun qulay imkoniyat yaratgan.

Vohada qadimgi aholi punktlarining rivojlanishi bilan bir qatorda ularni tashqi xavfdan himoya qilish ehtiyoji ham kuchaygan. Natijada turli davrlarda mudofaa devorlari, qal'alar, qo'rg'onlar va mustahkamlangan manzilgohlar vujudga kelgan. Bugungi kunda ularning ayrimlari xaroba holida saqlangan bo'lsa-da, tuproq ostida yoki yer yuzasida qolgan arxeologik izlar vohaning qadimgi tarixini tiklash uchun muhim manba hisoblanadi.

Qadimgi qal'alarni faqat harbiy inshoot sifatida baholash masalaga bir tomonlama yondashish bo'ladi. Chunki bunday yodgorliklar ko'pincha turar joylar, xo'jalik binolari, hunarmandchilik ustaxonalari va ma'muriy markazlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan. Shu sababli qal'alarni o'rganish orqali qadimgi jamiyatning nafaqat mudofaa tizimi, balki kundalik hayoti haqida ham tasavvur hosil qilish mumkin.

Qadimgi davrlarda Qashqadaryo vohasining geografik o'rni uning tarixiy taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Vohani tog'li va tekislik hududlari bilan bog'lovchi tabiiy yo'llar kesib o'tgan. Bunday sharoit savdo-iqtisodiy aloqalarning

rivojlanishiga yordam bergan bo'lsa, boshqa tomondan hududni turli harbiy-siyosiy kuchlar manfaatlarini to'qnashadigan makonga ham aylantirgan.

Aholi sonining ko'payishi va manzilgohlarning yiriklashishi natijasida ularni himoya qilish masalasi dolzarb bo'lgan. Dastlab tabiiy balandliklar, tepaliklar va suv yo'llaridan mudofaa maqsadida foydalanilgan bo'lsa, keyinchalik sun'iy mudofaa devorlari va boshqa istehkomlar barpo etilgan.

Qal'a qurilishida xom g'isht, paxsadan foydalanish, devorlarni qalin qilib qurish, ayrim hollarda burj va kuzatuv nuqtalarini tashkil etish qadimgi me'morlarning mudofaa talablarini yaxshi anglaganini ko'rsatadi. Ayrim yodgorliklarning joylashuvi esa ularning atrofdagi hududni kuzatish va strategik yo'llarni nazorat qilish vazifasini bajargan bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Arxeologik nuqtayi nazardan qaraganda, qadimgi qal'a va qo'rg'onlar o'ziga xos "tarixiy xotira" vazifasini bajaradi. Chunki ularning har bir qatlami ma'lum bir tarixiy davr haqida ma'lumot beradi.

Masalan, yodgorlikdan topilgan sopol idishlar o'sha davr aholisi foydalangan buyumlarning shakli va bezaklarini aniqlashga yordam beradi. Metall buyumlar hunarmandchilik va qurol-yarog' ishlab chiqarish darajasini ko'rsatishi mumkin. Don qoldiqlari, hayvon suyaklari va boshqa organik materiallar esa aholining xo'jalik faoliyati va oziq-ovqat tizimi haqida ma'lumot beradi.

Shu jihatdan qal'a xarobalarini faqat devor va tepaliklardan iborat yodgorlik sifatida ko'rish to'g'ri emas. Ular ichida qadimgi jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotiga oid ko'plab ma'lumotlar yashiringan.

Qashqadaryo tarixida Kesh vohasi alohida o'rin tutadi. Hozirgi Shahrisabz va uning atrofidagi hududlar qadimdan aholi zich joylashgan va iqtisodiy jihatdan faol makonlardan biri bo'lgan.

Kesh hududining tarixiy ahamiyati uning faqat siyosiy markaz bo'lganligi bilan emas, balki atrofdagi qishloq va manzilgohlar bilan bog'langan hududiy tizim sifatida rivojlanganligi bilan ham belgilanadi. Bunday tizimda markaziy shahar yoki

qal'a atrofida kichikroq mustahkamlangan manzilgohlarning mavjudligi tabiiy hol edi.

Arxeologik yodgorliklarni o'rganish orqali markaz va uning atrofidagi hududlar o'rtasidagi iqtisodiy hamda ijtimoiy aloqalarni aniqlash mumkin. Ayniqsa, yodgorliklarning bir-biriga nisbatan joylashuvi, ular orasidagi qadimgi yo'llar va suv manbalari vohaning tarixiy geografiyasini tiklashda muhim ahamiyatga ega.

Qashqadaryoning janubiy qismida joylashgan qadimgi Nasaf hududi ham vohaning tarixiy taraqqiyotida muhim o'rin egallagan. Keyingi davrlarda Nasaf nomi bilan mashhur bo'lgan hududda shahar madaniyati va hunarmandchilik rivojlangan.

Qadimgi shaharlar atrofida mudofaa devorlarining qurilishi aholining xavfsizligini ta'minlash bilan birga, shahar hududini tartibga solish vazifasini ham bajargan. Devorlar ichida turar joylar, ishlab chiqarish joylari va boshqa xo'jalik obyektlarining shakllanishi shahar hayotining murakkab tuzilishga ega bo'lganini ko'rsatadi.

Nasaf va Kesh kabi markazlarning rivojlanishini Qashqadaryo vohasidagi umumiy tarixiy jarayonlardan ajratib bo'lmaydi. Ularning taraqqiyoti vohaning qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik va savdo tizimi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan.

Qadimgi qal'alarning me'moriy tuzilishi ularning qanday maqsadda qurilganini aniqlashda asosiy manbalardan biridir.

Qal'a devorlarining qalinligi, balandligi, burjlarning joylashuvi va kirish qismidagi himoya elementlari uning mudofaa imkoniyatlarini ko'rsatadi. Ayrim yodgorliklarda qal'aning ichki qismi ham alohida qismlarga bo'lingan bo'lishi mumkin. Bu esa aholining kundalik hayoti va mudofaa tizimi bir makonda uyg'unlashganidan dalolat beradi.

Paxsa va xom g'ishtning keng qo'llanilishi Qashqadaryo hududining tabiiy sharoiti bilan ham bog'liq. Mahalliy qurilish materiallaridan foydalanish qurilish

jarayonini osonlashtirgan va voha me'morchiligining o'ziga xos shakllarini yuzaga keltirgan.

Qal'a me'morchiligida yana bir muhim jihat — joy tanlash masalasidir. Baland tepaliklar, daryo bo'ylaridagi strategik nuqtalar yoki qadimgi savdo yo'llariga yaqin joylar kuzatuv va nazorat uchun qulay bo'lgan.

Qashqadaryodagi qal'a va qo'rg'onlarni ilmiy o'rganish bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Avvalo yodgorlikning geografik joylashuvi, tashqi ko'rinishi va saqlanish darajasi aniqlanadi. Keyin arxeologik qazishmalar orqali madaniy qatlamlar o'rganiladi.

Zamonaviy arxeologiyada esa an'anaviy qazish usullaridan tashqari geografik axborot tizimlari, aerofotosuratlar, sun'iy yo'ldosh tasvirlari va boshqa texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu usullar yodgorlikning umumiy tuzilishini buzmasdan turib, uning chegaralari va atrofidagi tarixiy landshaft haqida ma'lumot olishga yordam beradi.

Ayniqsa, Qashqadaryo kabi yodgorliklari ko'p hududda masofadan zondlash texnologiyalaridan foydalanish kelajakdagi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Qal'a deganda ko'pincha jangovar inshoot tasavvur qilinadi. Biroq arxeologik materiallar qal'alarda oddiy aholining kundalik hayoti ham kechganini ko'rsatishi mumkin.

Qal'a hududidan topilgan sopol idishlar, mehnat qurollari, uy-ro'zg'or buyumlari va ishlab chiqarish qoldiqlari bu joylarda doimiy yoki mavsumiy yashash mavjud bo'lganini aniqlash imkonini beradi.

Shuningdek, oziq-ovqat qoldiqlari orqali aholining dehqonchilik va chorvachilik bilan qanday munosabatda bo'lganini o'rganish mumkin. Shu sababli qal'a arxeologiyasi aslida insonning kundalik hayotini o'rganish imkonini beruvchi muhim yo'nalishdir.

Bugungi kunda Qashqadaryodagi qadimgi qal'a va qo'rg'onlar nafaqat ilmiy tadqiqot obyekti, balki milliy tarixiy-madaniy merosning muhim qismi sifatida qaraladi.

Ularning ayrimlari tabiiy yemirilish, xo'jalik faoliyati va boshqa omillar ta'sirida zarar ko'rishi mumkin. Shu sababli yodgorliklarni aniqlash, xaritalash, ilmiy hujjatlashtirish va muhofaza qilish muhim vazifalardan biridir.

Arxeologik merosni asrash faqat davlat yoki mutaxassislarning vazifasi emas. Mahalliy aholi, ta'lim muassasalari va turizm sohasi vakillarining ham tarixiy yodgorliklarga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishi ularni kelajak avlodga yetkazishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Qashqadaryodagi qadimgi qal'a va qo'rg'onlar vohaning ko'p ming yillik tarixini o'rganish uchun muhim arxeologik manbalardan biridir. Ular orqali qadimgi aholining mudofaa tizimi, shaharsozligi, xo'jalik faoliyati, hunarmandchiligi va ijtimoiy hayoti haqida ma'lumot olish mumkin.

Qal'a devorlarining qoldiqlari yoki tuproq ostida saqlanayotgan madaniy qatlamlar bir qarashda oddiy xaroba bo'lib ko'rinsa-da, ular aslida o'tmishdagi jamiyatning murakkab hayotini aks ettiruvchi tarixiy manbalardir. Shu nuqtayi nazardan Qashqadaryo qal'alarini o'rganish faqat alohida yodgorlik tarixini tiklash emas, balki butun vohaning qadimgi tarixiy-madaniy landshaftini qayta tasavvur qilish imkonini beradi.

Kelajakdagi tadqiqotlarda arxeologik qazishmalarni zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish, yodgorliklarning aniq xaritalarini yaratish va ularning tarixiy muhitini kompleks o'rganish Qashqadaryo arxeologiyasi oldidagi muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.Qo'ziyevich, e. I., & Elmuradovna, j. E. (2023). Qadimgi qarshi shahri arxeologik

Yodgorliklari arxitekturasini ilmiy tahlili. Arxitektura, muhandislik va zamonaviy texnologiyalar jurnali,

2. Shaharsozlik Tarixi. X. Po'latov. O'quv qo'llanma- Toshkent 2008 yil.

3.O'rta Osiy Me'morchiligi tarixi. M.Q. Ahmedov.Toshkent O'quv qo'llanma.- —O'zbekiston||1995 yil.

4. Массон М Е ,Пугаченкова Шахрисабз